

การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อยกระดับเศรษฐกิจฐานราก โดยการมีส่วนร่วม
ของชุมชนตามหลักพุทธสันติวิธี ตำบลหันตรา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา*
The Development of Tourist Attractions to Enhance the Grassroots Economy
Through Community Participation Based on the Buddhist Peaceful Means of
Hatra Sub-district Community, Phra Nakhon Si Ayutthaya Province

¹กนกพร เชื้อมสุข, ขันทอง วัฒนประดิษฐ์ และ พระครูปลัดอดิศักดิ์ วชิรปญโญ

¹Kanokporn Chuemsuk, Khanthong Wattanapradit

and Phrakhrupalad Adisak Vajirapañño

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand.

¹Corresponding Author's Email: kritkanok14@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาสภาพปัญหา ความต้องการจำเป็นและหลักพุทธสันติวิธี ในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อยกระดับเศรษฐกิจฐานรากของชุมชน ตำบลหันตรา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 2) เพื่อพัฒนากระบวนการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อยกระดับเศรษฐกิจฐานรากโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ตามหลักพุทธสันติวิธี ตำบลหันตรา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) เครื่องมือวิจัย คือ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก และชุดปฏิบัติการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวอย่างเป็นระบบ ตามวงจร P-A-O-R ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 27 ท่าน และกลุ่มนักวิจัยท้องถิ่น 15 ท่าน วิเคราะห์ผล ด้วยอุปนัยวิธี สรุปผลแบบพรรณนาโวหาร

ผลการวิจัยพบว่า

1) ตำบลหันตรา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีทรัพยากรทางชุมชน และมีภูมิปัญญาชาวบ้านที่มีเอกลักษณ์ประจำท้องถิ่น สมาชิกชุมชนตำบลหันตรามีความต้องการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวหันตราให้เป็นที่รู้จัก ปัญหาและจุดอ่อนที่ควรเสริมให้เกิดการพัฒนา คือ การสร้างจิตสำนึกในการเป็นเจ้าของร่วม การพัฒนา แหล่งสถานที่ที่มีจุดเน้นและดึงดูดนักท่องเที่ยว พร้อมกับรูปแบบการจัดกิจกรรม การประชาสัมพันธ์ให้เป็นที่รู้จัก หลักพุทธสันติวิธีที่เอื้อต่อการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อยกระดับเศรษฐกิจฐานรากของชุมชน คือ หลักสารณียธรรม 6 ร่วมกับการใช้หลักอปปริหานิยธรรม 7 และวัดผลการพัฒนาด้วยหลักภาวะนา 4

2) การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อยกระดับเศรษฐกิจฐานรากโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนตาม หลักพุทธสันติวิธี ตำบลหันตรา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้วยชุดปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมอย่างเป็นระบบ ตามวงจร P-A-O-R 9 วงรอบ แบ่งเป็น ระยะต้นน้ำ คือ ร่วมวิเคราะห์วางแผนเพื่อพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวตำบล หันตรา ระยะกลางน้ำ คือ การลงมือปฏิบัติร่วมกัน ระยะปลายน้ำ คือ การนำแนวปฏิบัติมาปรับใช้ด้วยความ ตื่นรู้ องค์ความรู้การวิจัย คือ “WE ARE TOGETHER MODEL”

*Received June 11, 2023; Revised November 6, 2023; Accepted November 8, 2023

คำสำคัญ: การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว; การมีส่วนร่วมของชุมชน; ตำบลหันตรา; เศรษฐกิจฐานราก

Abstract

The research article consisted of the following objectives: 1) to analyze contexts, problems, needs, and Buddhist peaceful means conducive to the development of tourist attractions in order to enhance the grassroots economy of Hantra Subdistrict, Phra Nakhon Si Ayutthaya Province; and 2) to improve the development process of tourist attractions in order to enhance the grassroots economy through community participation based on the Buddhist peaceful means of Hantra Subdistrict, Phra Nakhon Si Ayutthaya Province. The study employed a participatory action research method. The tools used were an in-depth interview form and a participatory action package to develop tourist attractions systematically based on PAOR cycle. The key informants were 27 persons of key informants and 15 local researchers. The obtained data were analyzed by inductive method and summarized by descriptive method.

From the study, the following results are found:

1) Hantra Subdistrict in Phra Nakhon Si Ayutthaya Province possesses unique community resources and local wisdom. The following are problems and weaknesses that should be addressed: Raising awareness of co-ownership, developing tourist attractions that can attract tourists and organizing activities, and increasing public relations for tourist attractions. The Buddhist peaceful means conducive to the development of tourist attractions in order to enhance the grassroots economy include *Sārāṇīyadhamma* (states of conciliation) together with *Aparihāṇīyadhamma* (conditions of welfare). The development results should be evaluated by *Bhāvanā* (four developments).

2) The development of tourist attractions to enhance the grassroots economy through community participation based on the Buddhist peaceful means of Hantra Subdistrict, Phra Nakhon Si Ayutthaya Province, is carried out using a participatory action package by following a 9-round PAOR cycle. This process is divided into 3 phases: upstream by analyzing the plans in order to develop the tourist attractions in Hantra Subdistrict; midstream by implementing according to the shared action plan; and downstream by adapting the action plan through awakening. A body of knowledge gained is ‘we are together model’.

Keywords: Tourist Attraction Development; Community Participation; Hantra Sub-district; Grassroots Economy

บทนำ

การท่องเที่ยวโดยชุมชนเป็นสิ่งหนึ่งของการสร้างทางเลือกในการพัฒนาการท่องเที่ยวที่ผู้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมและได้รับประโยชน์จากท่องเที่ยว เป็นการท่องเที่ยวที่คำนึงถึงความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม สังคมและ วัฒนธรรม ที่ประชาชนในชุมชนมีส่วนกำหนดทิศทาง บริหารจัดการโดยชุมชน เพื่อชุมชนและชุมชนมีบทบาทเป็นเจ้าของ มีสิทธิในการจัดการดูแล เพื่อให้เกิดการเรียนรู้แก่ผู้มาเยือน การท่องเที่ยวโดย ชุมชนจึง

เป็นเครื่องมือสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรม การพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากวิถีชุมชน Sonchai et al. (2021) กล่าวว่า สิ่งสำคัญคือ ทุกกระบวนการควร เริ่มต้นจากชุมชนในท้องถิ่นและมีการบริหารจัดการอย่างครบวงจรจากคนในชุมชน ท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นการสร้างทุนและการมีกองทุนที่เข้มแข็ง การผลิตสินค้าชุมชนขั้นพื้นฐาน การแปรรูปสินค้าชุมชน การบริการ การตลาดชุมชน เป็นต้น ทั้งนี้กระบวนการบริหารจัดการทั้งหมดของชุมชนมีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อแก้ไขปัญหาความจำเป็นขั้นพื้นฐานในการดำรงชีวิตของคนในชุมชนให้เหมาะสมและพอเพียง ฉะนั้นในแต่ละวัฒนธรรมในแต่ละวิถี ชีวิตแต่ละภาคของประเทศไทยสามารถเป็นจุดขายในเชิงการท่องเที่ยวแบบวิถีไทยได้เป็นอย่างดี และประเทศไทยก็เป็นศูนย์กลางเชิงวัฒนธรรมและเชิงพื้นที่ในแถบภาคตะวันออกเฉียงใต้จึงเหมาะกับการปรับเปลี่ยนเป็นการบริการทางด้านการท่องเที่ยววิถีไทยเพื่อเป็นการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน

จังหวัดพระนครศรีอยุธยาเป็นจังหวัดที่มีสถานที่การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ เป็นจังหวัดที่มีประวัติศาสตร์ของประเทศไทยมาอย่างยาวนาน และเป็นจังหวัดหนึ่งในเขตภาคกลางตอนล่างที่มีความโดดเด่นในแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม จนได้รับการยกย่องเป็นมรดกโลกจากยูเนสโก (UNESCO) มีรายได้จากการท่องเที่ยวกว่า 10,000 ล้านบาทต่อปี ซึ่งรายได้ดังกล่าวนี้ได้จากกลุ่มนักท่องเที่ยวชาวไทยถึงร้อยละ 70 โดยสินค้า อาหาร และของฝากที่เป็นเอกลักษณ์และนักท่องเที่ยวนี้ถึงจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ได้แก่ กุ้งแม่น้ำเผา โรตีสายไหม ขนมไทย กวยเตี๋ยวเรือ เครื่องจักสานที่มีชื่อเสียงโด่งดังและสร้างรายได้ให้แก่ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ทำให้คนในพื้นที่ที่มีความเป็นอยู่ที่ดี (Benjaporn, 2021) แต่อย่างไรก็ตาม พบว่า ยังมีหลายพื้นที่ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยามีที่มีคุณค่าวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และวิถีของชุมชนสามารถพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวชุมชนได้หากได้รับการพัฒนาและชุมชนมีส่วนร่วมในการเป็นเจ้าของ ดังเช่น “ตำบลหันตรา”

ตำบล "หันตรา" อยู่ในพื้นที่อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นตำบลที่มีประวัติศาสตร์อันยาวนาน สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นชื่อทุ่งนาหลวง ในเอกสารทางประวัติศาสตร์กล่าวไว้ว่าเป็นสถานที่ประสูติของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและพระราชโอรสสมเด็จพระเจ้าสามพระยา คราวไปทำศึกเขมร พระมเหสีออกส่งเสร็จไปทัพเกิดประชวรพระครรภ์จึงประสูติกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พลัปลพลาที่ทุ่งนาแห่งนี้ก็ทั้ง ทุ่งหันตรา ทุ่งหันตราในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้ใช้เป็นที่พักของทหารมาโดยตลอด จนเรียกขานว่าทุ่งหาญกล้าและใช้เป็นสถานที่ปฏิบัติงานของราชการ เช่น เป็นแหล่งประกอบพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญและนวดข้าวของหลวง พระมหากษัตริย์เสด็จมาเป็นประธานและประกอบพระราชพิธีด้วยพระองค์เอง ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ทุ่งหันตราในอดีตเป็นสถานที่สำคัญและเป็นอยู่อาศัยที่สำคัญของกรุงศรีอยุธยามาตั้งแต่โบราณในสมัยต่อมาได้มีการแบ่งเขตการปกครองแยกหมู่บ้าน ตำบล โดยมีการตั้งชื่อตำบลหาญกล้าและเปลี่ยนชื่อมาเป็นตำบลหันตราจนถึงปัจจุบัน (Touronthai, 2018)

จากประวัติศาสตร์ข้างต้น ทำให้ตำบลหันตรา เป็นตำบลที่มีวัฒนธรรม และเอกลักษณ์ทั้งสถานที่ทางศาสนา ได้แก่ วัดมหาโบสถ์ และทางอาหารไทย ทั้งอาหารคาว หวาน มีขนมไทยที่ลือชื่อ “ขนมหันตรา” ที่มีความเกี่ยวข้องกับชื่อของตำบล และทักษะศิลปะการป้องกันตัวด้วยอาวุธดาบ ที่มีชื่อเสียงของตำบลหันตรา จากหลักการและเหตุผลดังกล่าว บทความวิจัยนี้ จะนำเสนอผลการศึกษาการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ การพัฒนาสินค้า ปัญหา และรูปแบบการบริการท่องเที่ยวของตำบลหันตรา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยศึกษาสภาพบริบทของตำบลหันตราเป็นตำบลที่มีประวัติศาสตร์อันยาวนาน แต่นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่นิยมท่องเที่ยวในพื้นที่หลัก และตำบลหันตราที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ทั้งสถานที่ และมรดกวัฒนธรรมและเอกลักษณ์ทางอาหาร จึงอยากจะกระตุ้นการท่องเที่ยวตำบลหันตรา ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ให้มากขึ้น เพื่อการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อยกระดับเศรษฐกิจฐานรากโดยการมีส่วนร่วม

ของชุมชน และศึกษากลไกการจัดการและเครือข่ายการท่องเที่ยวตำบลหันตรา ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เพื่อนำไปสู่การสร้างกิจกรรม การสร้างนวัตกรรมในด้านการท่องเที่ยวการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากของตำบลอย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพปัญหา ความต้องการจำเป็นและหลักพุทธสันติวิธีในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อยกระดับเศรษฐกิจฐานรากของชุมชน ตำบลหันตรา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
2. เพื่อพัฒนาระบบการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อยกระดับเศรษฐกิจฐานรากโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนตามหลักพุทธสันติวิธี ตำบลหันตรา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้ใช้รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (PAR) ตามแนวคิดของ Kemmis, and McTaggart (1988) มี 4 กระบวนการ ประกอบด้วย การวางแผน (Planning) การปฏิบัติตามแผน (Action) การสังเกตผล (Observation) และการสะท้อนผล (Reflection) วิธีการดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การค้นคว้าจากงานเอกสาร (Documentary Research) เกี่ยวกับแนวคิดทฤษฎีการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อยกระดับเศรษฐกิจฐานรากโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน แนวคิดการพัฒนาเศรษฐกิจ แนวคิดทฤษฎีการมีส่วนร่วม และหลักพุทธสันติวิธีที่เอื้อต่อการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน ได้แก่ หลักสารณียธรรม หลักอปริหานิยธรรม และหลักภาวนา 4

ขั้นตอนที่ 2 การค้นหาพื้นที่วิจัย โดยผู้วิจัยได้เลือกพื้นที่ตำบลหันตรา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นพื้นที่ในการวิจัย พบว่าพระนครศรีอยุธยา ควรได้รับการพัฒนาต่อยอดดึงดูดศักยภาพอันโดดเด่นออกมาเพื่อให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวและเป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเยี่ยมชมจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ขั้นตอนที่ 3 การสัมภาษณ์เชิงลึกกึ่งมีโครงสร้างกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key informants) การคัดเลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญแบบเจาะจง (Criterion Based Selection) แบ่งเป็น 2 กลุ่มหลัก (1) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญในพื้นที่ตำบลหันตรา ได้แก่ ผู้นำศาสนา ประชาชนชาวบ้าน แกนนำเด็กและเยาวชน ผู้บริหารสถานศึกษา ครู ประชาชนในพื้นที่ ผู้นำชุมชนทั้งแบบทางการและไม่เป็นทางการ หน่วยราชการท้องถิ่น (2) กลุ่มผู้เชี่ยวชาญด้านการท่องเที่ยว ด้านสันติวิธี ด้านพัฒนาชุมชน ด้านพุทธศาสนา รวมจำนวนทั้งสิ้น 27 ท่าน ตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือวิจัย ด้วยการทำ Index of Objective Congruence (IOC) ผ่านการพิจารณาของคณะกรรมการผู้เชี่ยวชาญ 5 คน ผลการพิจารณาของคณะกรรมการผู้เชี่ยวชาญ ได้คะแนน IOC ร้อยละ 80

ขั้นตอนที่ 4 การออกแบบชุดปฏิบัติการในการลงพื้นที่สร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวตำบลหันตรา โดยมีกลุ่มเป้าหมายเป็น นักวิจัยท้องถิ่น ประกอบด้วยผู้นำชุมชน ผู้นำท้องถิ่น ผู้นำศาสนา ตัวแทนสถานศึกษา จิตอาสาชุมชน ประชาชนชาวบ้าน รวม 15 ท่าน ใช้เครื่องมือวิจัย คือแบบสัมภาษณ์เชิงลึกแบบกึ่งมีโครงสร้าง การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม การจัดเวทีสนทนากลุ่มเสียงสะท้อนจากการถอดบทเรียน ด้วยเทคนิค AIC (Appreciative Interaction Commitment) หรือ Appreciative-Influence-Control ซึ่งเป็นเทคนิคการประชุมแบบมีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์ และตรวจสอบคุณภาพการรับรองชุดปฏิบัติการ ด้วยผลการพิจารณารับรองจริยธรรมในมนุษย์ จากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ใบรับรองที่ ว.21/2566

ขั้นตอนที่ 5 การลงพื้นที่ปฏิบัติการตามวงจร P-A-O-R ประกอบด้วย 1) ขั้นการวางแผน (Plan) เป็นการศึกษาสถานการณ์ วิเคราะห์ปัญหา ความต้องการ และจัดทำแผนงานในการสนทนากลุ่มกับผู้นำชุมชน

กลุ่มชาวบ้าน และกลุ่มเยาวชน เพื่อให้ทราบถึงสภาพปัญหา ประวัติ ความเป็นมา วัฒนธรรม ประเพณี วิธีการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน ตลอดจนจุดอ่อน/จุดแข็งของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว เพื่อยกระดับเศรษฐกิจฐานรากโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยใช้การประชุมแบบมีส่วนร่วมจากตัวแทนผู้นำชุมชน ตัวแทนชาวบ้าน และกลุ่มเยาวชน เพื่อร่วมกันวิเคราะห์ สะท้อนมุมมองของสภาพปัญหาในชุมชน เพื่อนำมากำหนดเป็นเป้าหมายที่ต้องการและเพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อยกระดับเศรษฐกิจฐานรากโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน 2) ขั้นการปฏิบัติตามแผน (Action) เป็นระยะการลงมือเพื่อปฏิบัติตามแผนดำเนินการโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วม 3) ขั้นการสังเกต/ประเมินผล (Observation) เป็นขั้นตอนที่ผู้วิจัยติดตามประเมินผลดำเนินการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อยกระดับเศรษฐกิจฐานรากโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนตำบลหันตรา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สร้างความมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งเกิดจากการเรียนรู้ร่วมกับชุมชน โดยประเมินผลระหว่างดำเนินการ และประเมินผลหลังการดำเนินการ โดยเป็นการถอดบทเรียนร่วมกับคนในชุมชน แล้วนำมาวิเคราะห์โดยวัดผลจากการดำเนินงานหรือการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งในเชิงบวกและเชิงลบ เพื่อเป็นการนำมาปรับใช้ให้สอดคล้องกับสภาพของชุมชนต่อไป 4) ขั้นการสะท้อนผล (Reflection) เป็นขั้นตอนการประเมินโครงการวิจัย สรุปผลการดำเนินกิจกรรมที่ผ่านมา โดยผ่านการสนทนากลุ่ม ตัวแทนที่เป็นกลุ่มผู้นำ และตัวแทนกลุ่มเยาวชน เพื่อร่วมวิเคราะห์สถานการณ์การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อยกระดับเศรษฐกิจฐานรากโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนตำบลหันตรา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สร้างความมีส่วนร่วมในชุมชน

ขั้นตอนที่ 6 รวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยแยกการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสังเคราะห์เอกสารประเด็นหลักการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อยกระดับเศรษฐกิจฐานรากตามหลักพุทธสันติวิธี ตำบลหันตรา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ร่วมกับการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ การสังเกตการณ์จากการลงพื้นที่ปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ขั้นตอนที่ 7 การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) คือ การตรวจทานด้วยข้อมูล ตรวจทานด้วยแหล่งผู้ให้ข้อมูล และตรวจทานด้วยวิธีการเก็บข้อมูล นำสรุปผลการวิจัยโดยใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) และรายงานผลสรุปผลการวิจัยตอบวัตถุประสงค์การวิจัย สรุปผลและนำเสนอแบบพรรณนาโวหาร

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ที่ 1 สภาพปัญหา ความต้องการจำเป็นและหลักพุทธสันติวิธีในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อยกระดับเศรษฐกิจฐานรากของชุมชน ตำบลหันตรา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พบว่าตำบลหันตรามีเรื่องราวประวัติศาสตร์อันยาวนาน ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นตำบลที่มีเอกสารทางประวัติศาสตร์ ระบุว่าป็นทุ่งนาหลวง และสถานที่ประสูติของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ รวมทั้งยังเป็นเส้นทางเดินทัพของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ตำบลหันตรามีต้นทุนทางชุมชน คือ มีต้นทุนทางสถานที่มีสถานที่สำคัญในประวัติศาสตร์ ได้แก่ วัดหันตรา (โบสถ์มหาอุด์) ซึ่งเป็นวัดใช้ปลุกเสกของสิริมงคลให้แก่คนกรุงในสมัยกรุงศรีอยุธยา คือพระยอดธง และเป็นวัดที่มีทางเข้าออกทางเดียว จึงใช้ประกอบพิธีสำคัญต่างๆ มาตั้งแต่สมัยอยุธยา มีทุ่งหาญกล้า แต่ต่อมาเรียก ทุ่งหันตรา จนถึงปัจจุบัน เนื่องจากใช้เป็นเส้นทางเดินทัพและซุ่มรบของทหารสมเด็จพระเจ้าตากสิน รวมทั้งยังเป็นที่พักพิงของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ อนุสรณ์จงรักภักดี สร้างไว้เพื่อระลึกถึงวีรชนคนกล้า รวมทั้ง วัฒนธรรมทางอาหาร ไทย คาว หวาน โดยมีขนมไทยมีประวัติศาสตร์มายาวนานเคียงคู่อยุธยา นั่นคือ “ขนมหันตรา” และมีน้ำพริกเหินทุ่งเสปียง การแสดงรำดาบกล่าวได้ว่า ตำบลหันตรามีต้นทุนทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม อาหารและขนมโบราณ รวมถึงสถานที่

ห้องที่วิวที่รวบรวมประวัติศาสตร์เด่นของอำเภอพระนครศรีอยุธยา แต่ขาดนำมาสร้างจุดเด่นที่จะดึงดูดนักท่องเที่ยวให้มาสนใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีจุดถ่ายรูปเช็คอินซึ่งเป็นดังสปอร์ตไลท์สำหรับนักท่องเที่ยวยุคใหม่ ที่สามารถเป็นการทำประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวผ่านสื่อออนไลน์ เช่น เฟสบุ๊คส์ การสร้างสปอร์ตไลท์ฉายให้เห็นจุดเด่นที่ให้นักท่องเที่ยวเกิดความสนใจจะต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของพลัง “บวร” การเป็นเจ้าของร่วมผ่านกระบวนการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมสะท้อนผล และร่วมรับผลประโยชน์เพื่อร่วมยกระดับเศรษฐกิจฐานรากของชุมชน

อย่างไรก็ดี การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อยกระดับเศรษฐกิจฐานรากโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนตามหลักพุทธสันติวิธี นอกจากการสร้างอัตลักษณ์จุดเด่นให้น่าสนใจที่สอดคล้องกับวิถีชุมชนเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว ให้เป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลาย ซึ่งจำเป็นต้องมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน เพื่อยกระดับเข้าสู่รัฐวิสาหกิจชุมชน หลักพุทธสันติวิธีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม คือ (1) หลักสาธตนิยธรรม 6 ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกันก่อให้เกิดความสามัคคี (Thai Tripitakas: 8/271/361) คือ 1) เมตตากายกรรม คือ การแสดงออกถึงความเมตตาทางกายแก่เพื่อนในชุมชนตำบลเดียวกันและต่อชุมชนข้างเคียง โดยมีการเชิญให้คนในชุมชนและชุมชนข้างเคียงเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรม 2) เมตตาวาจกรรม คือ มีความเมตตาในการใช้วาจาสุภาพในการสนทนา ประชุม ประสานงานต่างๆ ในการจัดกรรมทั้งประสานหน่วยงานรัฐ ภาคเอกชน ชุมชน 3) เมตตามโนกรรม มีการตั้งจิตเมตตาปรารถนาดีต่อกันในชุมชนและสังคมเพื่อร่วมกันพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวตำบลหันตรา 4) สาธารณโมคิ รู้จักแบ่งปันความรู้ ภูมิปัญญาชาวบ้านให้แก่คนในชุมชน และบุคคลภายนอก ทั้งภาครัฐและเอกชน 5) ศีลสามัญญดา มีศีลธรรม รู้จักแบ่งปัน มีผลประโยชน์ร่วมกัน ร่วมกันพัฒนาชุมชนตำบลหันตราทั้งด้านการท่องเที่ยวและผลิตภัณฑ์ในชุมชนตำบล 6) ทิฏฐิสามัญญดา มีความเห็นดีเห็นงามเสมอเหมือนกับผู้อื่นในสังคม ร่วมกันพัฒนาตำบลหันตราให้ยั่งยืน คือการช่วยเหลือ (2) หลักอปริหานิยธรรม 7 ประการ (Thai Tripitakas: 23/20/18) เป็นธรรมที่ก่อให้เกิดความรัก ความสามัคคี ประกอบด้วย 1) คนในชุมชนหมั่นประชุมกันเป็นประจำเพราะจะเป็นการระดมความคิด รวมความสามารถที่ทุกคนมีแตกต่างกัน นำมาแก้ไขปรับปรุง ส่งเสริม พัฒนาด้านต่างๆ ให้มีความเจริญขึ้นในตำบลหันตรา 2) พร้อมเพรียงกันประชุม เริ่มและเลิกประชุมโดยพร้อมเพรียงกัน โดยทุกครั้งที่มีการเข้าประชุมจะมีการลงชื่อผู้เข้าร่วมประชุมและมีการสรุปผลดำเนินงานร่วมกัน มีความรับผิดชอบและดำเนินงานไปอย่างพร้อมเพรียงกัน 3) คนในชุมชนปฏิบัติตามกฎระเบียบข้อบังคับ อย่างเสมอภาคกัน 4) คนในชุมชนให้เกียรติเคารพนับถือผู้ใหญ่ เชื้อฟ้าคำสอนของผู้อาวุโส 5) ไม่ลุแก่อำนาจ ไม่เห็นแก่ตัว ให้เกียรติซึ่งกันและกันกับคนในชุมชน 6) บูชาเจตีสถานด้วยความเคารพไม่ละเลยการบูชาอันชอบธรรมรักษาไม่ให้เสื่อมสูญ คนในชุมชนขัดเกลาจิตใจอยู่เสมอ แสดงถึงความเป็นผู้ที่พร้อมจะปฏิบัติดีงามโดยไม่ประมาท 7) ตั้งใจสนับสนุนส่งเสริมคนดี เลือกคนดีมีความสามารถเข้ามาร่วมพัฒนาตำบลหันตราเพื่อความยั่งยืน กล่าวได้ว่า หลักอปริหานิยธรรมเป็นหลักธรรมที่ช่วยก่อให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองในท้องถิ่น คนในชุมชนเคารพซึ่งกันและกัน ให้เกียรติกันไม่ว่าจะมาจากศาสนาก็สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข นอกจากนี้ยังพบ หลักธรรมในการพัฒนาให้เกิดความยั่งยืนภายใต้กรอบภาวนา 4 คือ 1) กายภาวนา 2) ศีลภาวนา 3) จิตภาวนา 4) ปัญญาภาวนา (โดยหลักการแนวคิดที่นำเสนอข้างต้น มีความจำเป็นในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อยกระดับเศรษฐกิจฐานรากโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน เป็นอย่างยิ่ง หลักธรรมดังกล่าวข้างต้น เป็นหลักธรรมพื้นฐานในการชีวิต เพราะถ้าขาดหลักธรรมดังกล่าวข้างต้น การพัฒนาใดๆ ให้มีความยั่งยืนก็จะไม่ประสบความสำเร็จ (Somdet Phra Buddhaghosacariya (P.A. Payutto), (2018)

วัตถุประสงค์ที่ 2 กระบวนการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อยกระดับเศรษฐกิจฐานรากโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนตามหลักพุทธสันติวิธี ตำบลหันตรา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ผลที่เกิดผู้วิจัยได้ออกแบบสร้างชุดปฏิบัติการอย่างเป็นระบบเป็นเครื่องมือ P-A-O-R (Plan-Action-Observation-Reflect) คือ การพัฒนาอย่างมีส่วนร่วม ซึ่งประกอบด้วย การวางแผน (Plan) การปฏิบัติ (Act) การสังเกตการณ์ (Observe) และการสะท้อนการปฏิบัติ (Reflect) โดยผู้วิจัยได้ออกแบบแผนกิจกรรมลงพื้นที่ ทั้งหมด 8 ครั้ง ครั้งที่ 1 การลงสำรวจพื้นที่ และพบปะสนทนากับชุมชน ณ วัดหันตรา หันตรา วันที่ 17 สิงหาคม 2565 โดยใช้เทคนิค AIC เพื่อค้นหาปัจจัยความสำเร็จที่เกิดขึ้น และภาพอนาคตการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อยกระดับเศรษฐกิจฐานรากโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนโดยพุทธสันติวิธี ตำบลหันตรา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ที่จะส่งผลให้เกิดความยั่งยืน

ครั้งที่ 2 การลงพื้นที่ เพื่อสำรวจพื้นที่ที่จะจัดกิจกรรม และการต่อยอดผลิตภัณฑ์ของตำบลหันตรา ให้เป็นที่ต้องการของตลาดและกลุ่มเป้าหมาย การวางแผน (Plan) นัดประชุมทาง Zoom และ line และทางโทรศัพท์ เพื่อยกระดับความก้าวหน้าของการดำเนินงานที่จะจัดกิจกรรมพัฒนาการท่องเที่ยว และสรุปนัดวันเวลา ที่จะลงพื้นที่เพื่อสรุปผลความก้าวหน้าของงานที่จะเกิดขึ้นในอนาคต การปฏิบัติการ (Action) การประชุม ณ องค์การบริหารส่วนตำบลหันตรา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยผู้วิจัยสร้างการเรียนรู้และเสริมพลังความเชื่อมั่นในการพัฒนาชุมชนเป็นแหล่งท่องเที่ยว ด้วยการแสดงตัวอย่างผลงานการพัฒนาชุมชนเป็นแหล่งท่องเที่ยวชุมชนของ สุทธิพงษ์ สุริยะ (อาจารย์ขาบ) ทำให้ชาวบ้าน และเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง มองเห็นภาพการสร้างสปอร์ตไลท์ให้ตำบลของตนเอง และได้สรุปความเห็นพื้นที่สปอร์ตไลท์คือ เพนท์ภาพกราฟิตี้ แต่ต้องสร้างความโดดเด่น โดยเพนท์บนกำแพง หรือกำแพงบ้าน และบ้านหลังไหนขายสินค้าใดก็วาดรูปหรือเพนท์กราฟิตี้บนฝาผนังบ้านตนเอง และหมั่นลงโซเชียล แชร์ สื่อออนไลน์ Facebook Tiktok เน้นการแชร์ โดยมุ่งเน้นให้มีคนเห็นภาพที่แชร์มากที่สุด เพื่อสร้างความจดจำ เชิญชวนบุคคลมีชื่อเสียงมาร่วมงาน เพื่อสร้างกระแสให้ปัง เป็นที่มีชื่อเสียง ใช้ผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นที่มี มาเป็นบรรจุภัณฑ์ หรือเป็นการตกแต่งบ้าน โดยเริ่มจากการเลือกสถานที่ บ้าน หรือวัด เป็นที่แรกในการสร้างสปอร์ตไลท์ ให้ชาวบ้านพาไปดูสถานที่ ที่จะใช้เป็นจุดสร้างสปอร์ตไลท์ของตำบลหันตรา และของดีประจำตำบลหันตรา มีการสร้าง Line กลุ่มขึ้นมาเพื่อสะดวกในการพูดคุยแลกเปลี่ยนสนทนากันทางความคิด การสังเกต (Observation) หลังจากจบการประชุม ชาวบ้านมีการทำบันทึกประจำวัน รายงานการประชุม และเริ่มส่งรูปภาพ และโลเคชั่นเพิ่มเติมเข้ามาทางไลน์กลุ่ม รวมทั้งร่วมกันระดมความคิดสรุปผลิตภัณฑ์ที่จะทำการพัฒนาให้เป็นที่รู้จักเป็นสินค้า OTOP และเลือกโลเคชั่นสถานที่เพิ่มเติมที่จะจัดกิจกรรม การสะท้อนการปฏิบัติการ (Reflect) หลังจากเสร็จสิ้นการประชุม ชาวบ้านและผู้นำชุมชนนำเสนอผลิตภัณฑ์ทั้งอาหารคาว หวาน การแสดง และสถานที่ที่จะใช้จัดกิจกรรม รวมทั้งเลือกจุดที่จะเพนท์ภาพกราฟิตี้ และช่วยกันแสดงออกถึงการมีส่วนร่วมในการนำเสนอรูปภาพที่จะเพนท์ รวมถึงการใช้สี การแต่งกายในวันงาน ชุมที่จะจัดงาน รวมทั้งกิจกรรมที่จะจัดในวันงาน

ครั้งที่ 3 การลงพื้นที่เพื่อประชุมหาแนวทาง ณ สถานที่ วัดหันตรา (ตรงหน้าหอฉันท์) วันที่ 16 กุมภาพันธ์ 2566 การลงพื้นที่เพื่อประชุมหาแนวทาง ณ สถานที่ วัดหันตรา (ตรงหน้าหอฉันท์) วันที่ 16 กุมภาพันธ์ 2566 เวลา 16.00น. เพื่อเลือกจุดที่จะจัดงานกิจกรรม การวางแผน (Plan) จัดนัดประชุมทาง Line เพื่อนัดวันลงพื้นที่ เพื่อสำรวจรายละเอียด สถานที่ที่จะจัดกิจกรรมอย่างเชิงลึก พร้อมทั้งเตรียมความพร้อมอุปกรณ์ที่จะใช้ในวันงานจัดกิจกรรม การปฏิบัติการ (Action) ลงพื้นที่ ณ วัดหันตรา (ตรงหน้าหอฉันท์) กำหนดและผู้ช่วยทำหน้าที่จัดทำบันทึกรายงานการประชุม เจ้าอาวาสวัดหันตรา ผู้ใหญ่บ้าน และผู้วิจัย ได้สนทนาถึงทีมชุดแต่งกายในวันงาน และชุดใช้ปฏิบัติการในการเพนท์กราฟิตี้ โดยได้เลือกเสื้อยืดลายหันตรา มาใช้ใส่เป็นทีมในการจัดงานและทำกิจกรรม เลือกสถานที่บริเวณพระพุทธราย วัดหันตรา เป็นที่จัดกิจกรรม

การสังเกต (Observation) ชาวบ้านตำบลหันตรา และเจ้าหน้าที่ ให้ความสำคัญในการมีส่วนร่วมนัดประชุม ทุกครั้ง ทั้งเวลาราชการและ นอกเหนือจากเวลาปฏิบัติงานทางราชการ สมาชิกเริ่มมองเห็นภาพการจัด กิจกรรม สถานที่จัดกิจกรรม และการแสดง รวมทั้ง การจัดบริเวณจุดจำหน่ายสินค้า รวมทั้งสินค้าที่จะนำมา จำหน่าย เพื่อสร้างรายได้ให้แก่ชุมชน การสะท้อนการปฏิบัติการ (Reflect) จากการลงสำรวจพื้นที่ครั้งนี้ กลุ่มชาวบ้านได้ตั้งกลุ่มเพื่อประสานงานทางไลน์ และเริ่มมีการแชร์รูปภาพ กราฟิตี้ ว่าควรจะเป็นรูปอะไร โดยสรุปต้องมีรูปพระเจ้าตากสินมหาราช และทุ่งหาญกล้า คือทุ่งหันตรา และต้องเป็นไปตามหลักธรรม รวมทั้ง ต้นไม้ที่จะใช้สื่อทางออนไลน์เพื่อประชาสัมพันธ์ตำบลหันตราให้เป็นที่รู้จัก

ครั้งที่ 4 ลงพื้นที่เพื่อเข้าพบท่านผู้อำนวยการโรงเรียนหันตรา เพื่อขอความร่วมมือจากโรงเรียน ส่งการแสดงรำไทย และรำกลองยาว ร่วมกิจกรรม ณ โรงเรียนวัดหันตรา และพบปะท่านกับปราชญ์ชุมชน ณ วัดหันตรา วันที่ 8 มีนาคม 2566 การวางแผน (Plan) วางแผนที่จะเชิญชวนเด็กจากโรงเรียนวัดหันตรา เข้ามาร่วมกิจกรรม เพื่อให้เป็นไปตามกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน (บวร) มีการสนทนาในกลุ่มไลน์ และได้คำสรุปว่าทางโรงเรียนหันตรา มีการแสดงเด็กเล็ก คือรำไทย และรำกลองยาว และขออนุญาตเข้าพบ ท่านผู้อำนวยการโรงเรียนหันตรา และขออนุญาตเข้าพบท่านอาจารย์สำรวย อาจารย์สอนวาดรูปเพื่อขอ คำแนะนำ การปฏิบัติการ (Action) ลงพื้นที่ พบท่านผู้อำนวยการโรงเรียนหันตรา อาจารย์มานพ สุขเกษม เพื่อขอความอนุเคราะห์จากท่านผู้อำนวยการ ส่งการแสดงรำไทย และรำกลองยาว ของนักเรียนจากโรงเรียน หันตรา มาเข้าร่วมกิจกรรม ซึ่งท่านผู้อำนวยการให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี และได้รับความร่วมมือเข้าร่วม กิจกรรม และพบท่านอาจารย์สำรวย อาจารย์สอนวาดรูป ซึ่งเป็นอาจารย์อาวุโสของชาวชุมชนหันตรา โดยได้รับคำแนะนำจากท่านเกี่ยวกับเรื่องรูปภาพกราฟิตี้ โดยท่านอาจารย์ให้ความร่วมมือตอบรับการมี ส่วนร่วมเป็นอย่างดี รวมทั้งท่านเจ้าอาวาสวัดหันตรา ยินดีให้ใช้พื้นที่บริเวณหน้าพระพุทธรูปในการจัดงานอีกด้วย การสังเกต (Observation) หลังจากมีการเข้าร่วมประชุมและได้เชิญท่านผู้อำนวยการโรงเรียนหันตรา เข้ากลุ่มไลน์แล้ว สมาชิกที่อยู่ในกลุ่มไลน์ก่อนหน้านี้มีความกระตือรือร้นมากขึ้น และมีความยินดีและตั้งใจได้ จะได้เห็นการแสดงของเด็กเล็กจากโรงเรียนวัดหันตรา และพอทราบว่าอาจารย์สำรวย เข้ามาร่วมให้คำแนะนำ และข้อคิดเห็น ทางด้านการจัดกิจกรรม นำเสนอว่าควรมีการเขียนภาษาไทยด้วยลักษณะที่ถูกต้องของการ เขียนภาษาไทย สมาชิกทุกท่านมีความตื่นตัวมาก เพราะอาจารย์สำรวย มีอายุสูงวัย และท่านยินดีเข้าร่วม กิจกรรม เหมือนมีความสริมงคลเกิดขึ้นที่มีผู้ใหญ่ที่เคารพนับถือของชุมชนเข้ามาตอบรับการร่วมกิจกรรมที่จะ เกิดขึ้นเร็วๆ นี้ การสะท้อนการปฏิบัติการ (Reflect) จากการลงพื้นที่ดังกล่าว ทำให้ผู้วิจัยเริ่มมองเห็นภาพของ การจะจัดกิจกรรมขึ้นเร็วๆ นี้ ในการให้ความร่วมมือของชุมชน สมาชิกในกลุ่มมีการนำเสนอชุดการแสดงว่าควร เป็นช่วงเวลาใดของกิจกรรม และควรเป็นกี่นาที ควรมีผู้ทำการแสดงกี่ท่านถึงจะเหมาะกับพื้นที่ ที่จะจัด กิจกรรม และนำเสนอว่าควรจัดซุ้มอาหารสำหรับผู้เข้าร่วมกิจกรรม และขายสินค้าบริเวณใด ซุ้มอาหารควา

ครั้งที่ 5 ผู้วิจัยและชุมชนเตรียมการลงพื้นที่ เพื่อปรับภูมิทัศน์ของสถานที่ที่จะจัดงาน เตรียมพร้อม ซื่อวัสดุเพื่อใช้ประกอบกิจกรรม ลงพื้นที่วันที่ 12 และ 14 มีนาคม 2566 การวางแผน (Plan) สนทนาผ่านไลน์ ประสานกับกำนัน เพื่อกระจายงานให้แก่ผู้นำในท้องถิ่นและสมาชิกชุมชนที่มีจิตอาสา ร่วมกันจัดหาวัสดุ ที่ชุมชนมี โดยมีวัตถุประสงค์การกิจกรรมครั้งนี้เพื่อใช้ทรัพยากรภายในท้องถิ่น รักษาถิ่น รู้คุณค่าของทรัพยากร และนำมากลับมาใช้ประโยชน์ได้ เพื่อความยั่งยืน การปฏิบัติการ (Action) จัดหาซื้อกองฟางจากชาวบ้าน ในหมู่บ้านเพื่อให้เกิดการสร้างรายได้ จากกองฟางข้าวที่ตนเองมีอยู่ และทิ้งไว้สูญเปล่า นำมาทำเป็นกองฟาง เพื่อใช้ประโยชน์ในการทำกิจกรรม โดยใช้เป็นที่นั่งแทนการใช้เก้าอี้พลาสติก ผู้นำชุมชนนำทีมชาวบ้านหา สังกะสีเก่าที่ไม่ใช้แล้วจากหมู่บ้านที่เตรียมตัวจะขายเป็นของเก่า นำมาใช้เป็นฉากกราฟิตี้เพ้นท์รูปภาพ และนำ ต้นไม้ไผ่ที่ขึ้นเองธรรมชาติมาทำเป็นรั้วข้างศาลาริมน้ำเพื่อปรับภูมิทัศน์ให้สวยงามเข้ากับวัตถุประสงค์ของการ

จัดกิจกรรม ทั้งยังนำมาทำเป็นโมบายไม้ไผ่ ให้เกิดเสียงไพเราะ ติดตามต้นไม้และจัดกิจกรรมเพื่อให้เกิดเสียงไพเราะ และผ่อนคลาย และนำทีมชาวบ้านช่วยกันสร้างกำแพงสังกะสีเก่าเป็นฉากเพื่อไว้พ่นรูปภาพที่ดี และล้างทำความสะอาดสังกะสีเพื่อเตรียมพร้อมสำหรับพ่นสี การสังเกต (Observation) ชาวบ้านตื่นตัว รวมตัวกันออกมามีส่วนร่วมในงานที่จะจัดกิจกรรมเพื่อพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อยกระดับเศรษฐกิจฐานราก มีการนัดหมายทำงานหลังจากเลิกจากงานประจำ และมีการเชิญชวนชาวบ้านที่ผ่านไปมาบริเวณหน้าพระฉาย ให้มาช่วยกันทำงาน รวมทั้งชาวบ้านจากหมู่บ้านหรือตำบลอื่นเมื่อมาทำบุญที่วัดผ่านไปมาตรงบริเวณพระพุทธรายก็เข้ามาสอบถามแสดงถึงความอยากร่วมมีส่วนร่วมในวันงานกิจกรรม โดยสอบถามว่านำวัตถุดิบต่างๆ มาทำอะไร เพื่ออะไร มีงานวันไหน ส่วนชุมชนในตำบลหันตรา จากการสังเกตคือมีการผ่านมาสอบถามว่าจะวาดรูปอะไร ให้ช่วยอะไรไหม ช่วยจัดหาอุปกรณ์ที่พอจะหาได้ เพื่อใช้ในงาน อย่างเช่น สายไฟ พัดลม ตะปู ค้อน และอุปกรณ์ที่ใช้ในการสร้างฉาก การสะท้อนการปฏิบัติการ (Reflect) จากการลงพื้นที่ทำกิจกรรม ได้รับการตอบรับการมีส่วนร่วมที่ดีจากเจ้าของพื้นที่ ทั้งส่วนภาครัฐ ประชาชน วัด สถานศึกษา และชาวบ้าน

ครั้งที่ 6 การจัดกิจกรรมเพื่อปรับภูมิทัศน์ของสถานที่ที่จะจัดงาน โดยการซื้อวัสดุอุปกรณ์ในการพ่นภาพกราฟิตี้ และเริ่มลงมือปฏิบัติงาน รวมทั้งเข้าพบท่านผู้อำนวยการโรงเรียนวัดหันตรา เพื่อขอความร่วมมือส่งท่านอาจารย์ด้านศิลปะ มาร่วมกับชาวบ้านปรับแต่งภูมิทัศน์ ลงพื้นที่วันที่ 18 และ 20 และ 23 มีนาคม 2566 การวางแผน (Plan) ผู้วิจัยประสานงานกับทางผู้ใหญ่และกำนันทางไลน์เรื่องวัน เวลา ที่จะลงพื้นที่เพื่อปรับภูมิทัศน์ และจัดหาซื้ออุปกรณ์ที่ขาดแคลน พร้อมทั้งจะเริ่มทำกิจกรรม การปฏิบัติการ (Action) ผู้วิจัยลงพื้นที่จัดหาซื้ออุปกรณ์ที่จำเป็นต้องใช้ในการจัดกิจกรรม สี และพู่กัน ที่จะใช้พ่นภาพกราฟิตี้ บางส่วนได้รับความร่วมมือมาจากชาวบ้านให้ยืมอุปกรณ์ เช่น ปืนลม ส่วนทางวัด ท่านเจ้าอาวาสให้ใช้ไฟของทางวัด และอนุญาตให้ทำงานกันตอนกลางคืน รวมทั้ง ชาวบ้าน ลูก หลาน ของชาวบ้าน ได้เข้ามาร่วมกิจกรรมพ่นสี ทำให้เกิดการทำงานร่วมกันแบบ (บวร) และมีการถ่ายรูปเพื่ออวดผลความคืบหน้าโดยการลงรูปภาพทางช่องทางไลน์ การสังเกต (Observation) ชาวบ้านมีความยินดีที่จะช่วยงาน และชาวบ้านที่ผ่านไปมาเกิดการบอกต่อว่าจะมีกิจกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากในเวลาอันใกล้นี้ โดยอรุณรัตน์ที่จะจัดงานอีกครั้งหลังจากเสร็จสิ้นการพ่นภาพกราฟิตี้ การสะท้อนการปฏิบัติการ (Reflect) เริ่มมีการเข้าประชุมไลน์กลุ่มกันต่อเนื่อง แสดงความคิดเห็นผ่านทางช่องทางไลน์มากขึ้น รวมทั้งเริ่มมีการช่วยกันแชร์รูปภาพ และ ช่วยกันออกแบบรูปภาพ ซึ่งถือเป็นสัญญาณการตอบรับที่ดี

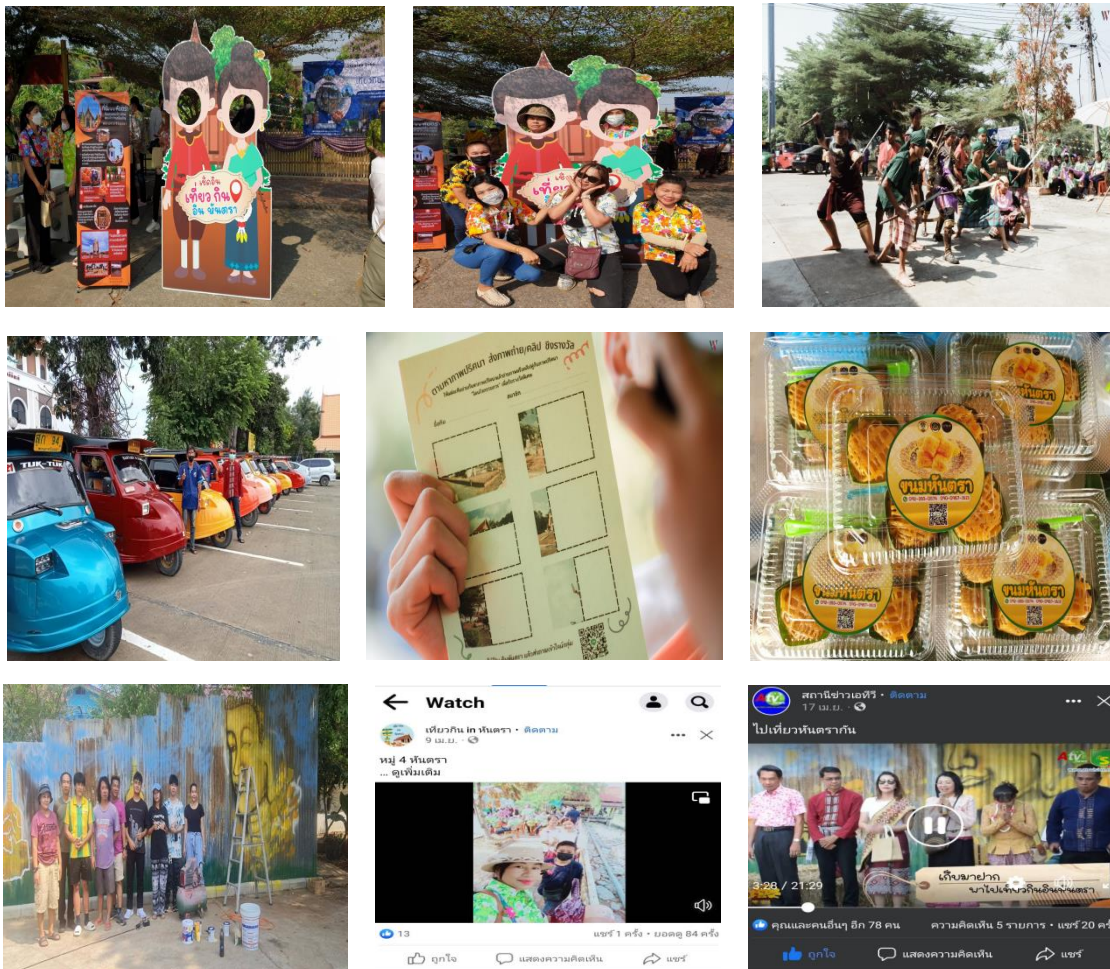

Picture 1: An Example of a Community Engagement Activity to Improve and Prepare Tourist Activities

ครั้งที่ 7 การจัดอบรมทำสื่อออนไลน์สร้างสรรค์เด็กและเยาวชน ณ ห้องประชุมโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล ในหัวข้อ” การสร้างสื่อออนไลน์อย่างไรให้ปัง” วันที่ 27 มีนาคม 2566 โดยคุณรัชพล สุวรรณ

โชติ วิทยากรที่เชี่ยวชาญด้านสื่อ และนำเสนอวิธีการจัดตั้งรัฐวิสาหกิจชุมชน และลงพื้นที่ตำบลหันตราเพื่อหา
โลเคชันสถานที่จัดกิจกรรมเพิ่มเติม ณ พื้นที่ของปราชญ์ชาวบ้านซึ่งได้รับรางวัลบ้านน่ามอง ยินดีให้ใช้เป็นพื้นที่
แหล่งเรียนรู้ของชุมชน มีเยาวชน และชุมชนมาร่วมกิจกรรม จำนวน 15 คน พร้อมกับการทำผลงานคลิปสื่อ
สั้นเพื่อร่วมประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวและของดีประจำตำบลหันตรา ผ่านเพจของเที่ยวกินอินหันตรา
มียอดแชร์ ไลก์ และเกิดความตื่นตัวของชุมชนอย่างสร้างสรรค์ เตรียมความพร้อมในการจัดกิจกรรมเปิดตัว
ท่องเที่ยวของตำบลหันตรา

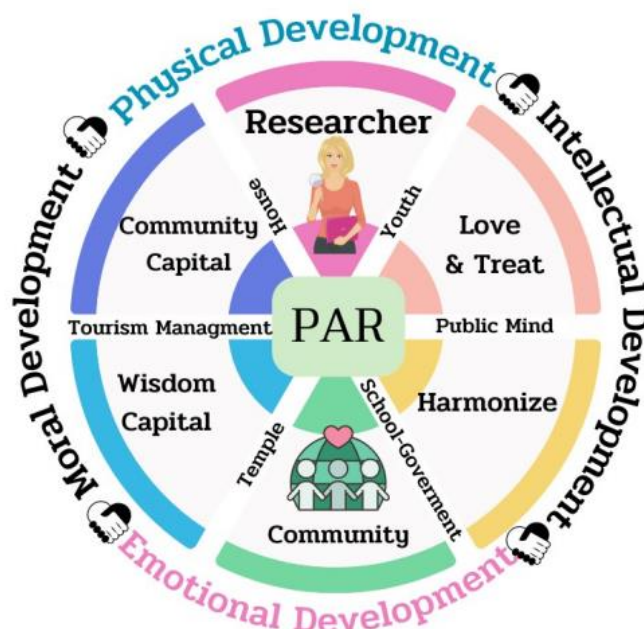
ครั้งที่ 8 การจัดกิจกรรมการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อยกระดับเศรษฐกิจฐานรากโดยการมีส่วนร่วม
ของชุมชนตามหลักพุทธสันติวิธี ตำบลหันตรา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยมีสโลแกน การจัดกิจกรรมครั้งนี้คือ
"เที่ยวกินอินหันตรา Challenge รับลมร้อน" วันที่ 5 เมษายน 2566 มีนักท่องเที่ยวในอยุธยาหลากหลาย
ตำบลมาร่วมเป็นนักท่องเที่ยวและทดลองกิจกรรมเยี่ยมชมสถานที่และการร่วมชิม ชม ทดลองทำขนมหันตรา
และสินค้าเด่นของชุมชน มีเครือข่ายรถแท็กซี่หัวกบ ชมรมส่งเสริมวัฒนธรรมกรุงเก่า สมาชิกสภาจังหวัด
นักข่าวและรายการทีวีมาร่วมถ่าย โดยมีพลัง บ้าน วัด โรงเรียน เป็นเจ้าภาพร่วมในการจัดงานตั้งแต่ต้นน้ำ
กลางน้ำ และปลายน้ำ ผลที่เกิดขึ้นทำให้ชุมชนเกิดความเชื่อมั่นในการพัฒนาตำบลหันตราให้เป็น
แหล่งท่องเที่ยว และมีสมาชิกและแกนนำชุมชนที่เข้าร่วมเตรียมจัดเป็นวิสาหกิจชุมชนประเภทการท่องเที่ยว
ชุมชน เพื่อให้เกิดการพัฒนาต่อยอดและยั่งยืน

Picture 2: Examples of Activities and Promoting Activities through Media

จากการลงพื้นที่ของผู้วิจัย พบว่า ตำบลหันตราเป็นตำบลที่มีชุมชนมีส่วนร่วมของคนในชุมชน บ้าน วัด โรงเรียน (บวร) มีต้นทุนชุมชน และมีต้นทุนทางประวัติศาสตร์อย่างยาวนาน ต้นทุนชุมชน ได้แก่ วัดหันตรา (โบสถ์มหาอุดต์) อนุสรณ์สถานจระเข้กัดดี พุงหาญกล้า ขนมหันตรา น้ำพริกเห็ดทุ่งเสปียง ผัดไท ต้นทุนทางประวัติศาสตร์ หันตราเป็นสถานที่ประสูติของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และเป็นเส้นทางทัพสมเด็จพระเจ้าตากสิน รวมทั้งเป็นพุงนาพระราชทาน (รักษ) เนื่องจากชุมชนตำบลหันตรามีต้นทุนทางชุมชนที่ดี ดังนั้น ชาวบ้านในชุมชนต้องมีจิตสำนึก รู้จัก รักษา สามัคคี ห่วงแหน และเป็นเจ้าของ เมื่อชุมชนเข้าใจ ในจุดนี้ ชุมชนจะเกิดการร่วมคิด วางแผน ร่วมดำเนินงาน ร่วมรับผลประโยชน์ ร่วมรับผิดชอบต่อสังคม และมีส่วนร่วมในการประเมินผลและพัฒนา ตำบลหันตราจะเกิดพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นชุมชนเข้มแข็งทางกาย ชุมชนเข้มแข็งทางสังคม ชุมชนเข้มแข็งทางจิตใจ และชุมชนเข้มแข็งทางปัญญา

องค์ความรู้ใหม่

Picture 3: MODEL: WE ARE TOGETHER

จากการศึกษาสภาพบริบท ความต้องการจำเป็นในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อยกระดับเศรษฐกิจฐานรากของชุมชน ตำบลหันตรา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยใช้หลักพุทธสันติวิธี ได้แก่ หลักสารานริยธรรม หลักอปริหานิยธรรม เป็นกรอบในการพัฒนาร่วมกับการลงพื้นที่ปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมตามกรอบ P-A-O-R โดยการประเมินผลการพัฒนาหลักตามกรอบภาวนา 4 ทำให้ผู้วิจัยได้พบองค์ความรู้จากการวิจัย เรียกว่า MODEL: WE ARE TOGETHER สามารถอธิบายรายละเอียด ดังนี้

PAR (Participatory Action Research) คือการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม ประกอบด้วย 4 ขั้นตอน วางแผน (Planning) การปฏิบัติตามแผน (Action) การสังเกตผล (Observation) และการสะท้อนผล (Reflection) ซึ่งในการปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมประกอบด้วย Researcher (ผู้วิจัย) Community (ชุมชน) Researcher (ผู้วิจัย) ทำหน้าที่วางแผนงานต่างๆที่จะจัดกิจกรรม “เที่ยว กิน อิน หันตรา” ปฏิบัติตามแผนงานที่เตรียมไว้ในการจัดกิจกรรมฯ ตามด้วยการสะท้อนผลหลังจากลงมือจัดกิจกรรมไปแล้ว และสุดท้ายคือการสะท้อนผลของการจัดกิจกรรม เพื่อนำไปพัฒนาต่อยอดให้ชุมชนเกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน **Community**

(ชุมชน) หมายถึง คนในตำบลหันตรา ประกอบด้วย ชาวบ้าน นักปราชญ์ เด็ก อาจารย์ พระ จิตอาสา (บวร) Community Capital (ทรัพยากรชุมชน) ของตำบลหันตรา เนื่องจากตำบลหันตราเป็นตำบลที่มีทรัพยากรชุมชน ได้แก่ มีสถานที่ท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์อันยาวนาน ประกอบด้วยวัดหันตรา(โบสถ์มหาอุดต์) หุ่นงาญกล้า อนุสรณ์สถานจระเข้รักภักดี และเส้นทางเดินทัพพระยาตาก Wisdom Capital (ภูมิปัญญาชาวบ้าน) ตำบลหันตรานอกจากมีสถานที่ท่องเที่ยวที่เป็นจุดสำคัญในการสร้างสปอร์ไลท์ให้แก่ตำบลแล้ว อีกสิ่งอย่างคือ ตำบลหันตรามีขนมไทย “หันตรา” ที่มีชื่อเสียงและมีเพียงแห่งเดียวในประเทศไทย “น้ำพริกเหินทุ่งเสปียง” สินค้าโอท็อป ของดีตำบล “การแสดงรำดาบ” ของเยาวชนหันตรา ซึ่งหาดูการแสดงได้ที่เดียวที่ตำบลหันตรา Love & Treat (รักและรักษา) ชาวบ้านชุมชนตำบลหันตรา รู้จักรัก ห่วงแหน ในทรัพยากรทางชุมชน และภูมิปัญญาชาวบ้านของตำบลหันตรา และรักษา อนุรักษ์ให้ยั่งยืนตลอดไป Harmonize (สามัคคี) การมีความสามัคคีภายในชุมชนตำบลหันตรา บวร ประกอบด้วย Temple (วัด) Tourism Management (การจัดการท่องเที่ยว) School-Government (โรงเรียนและหน่วยงานราชการ) Public mind (จิตสาธารณะ จิตอาสา) Youth (เยาวชน) House (บ้าน) Intellectual Development (ปัญญาภาพ) ชุมชนเข้มแข็งทางปัญญา ชุมชนที่อยู่ด้วยหลักการที่มีเหตุผล ทิฐิสามัญญตา Moral Development (ศีลภาพ) ชุมชนเข้มแข็งทางสังคม การวางหลักกติการอยู่ร่วมกันของสังคม ไม่เบียดเบียนผู้อื่น เคารพซึ่งกันและกันให้เกียรติกัน ในสังคม Emotional Development (จิตภาพ) ชุมชนเข้มแข็งทางจิตใจ สภาวะทางอารมณ์ของชุมชน ความสุข ปราศจากความขัดแย้งทั้งซึ่งหน้าและลับหลัง มีความสามัคคีกัน Physical Development (กายภาพ) ชุมชนเข้มแข็งทางกาย โครงสร้างทางสังคม ชุมชนแข็งแรง

อภิปรายผลการวิจัย

ผลการวิจัยวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 พบว่า ตำบลหันตรามีทุนชุมชนที่หลากหลาย ทั้งด้านโบราณสถาน วัฒนธรรม แหล่งท่องเที่ยว อนุสรณ์สถานผู้กล้าฯ ที่สามารถเป็นแหล่งท่องเที่ยวให้นักท่องเที่ยวที่ชื่นชอบการมาสัมผัสวิถีชุมชน ปัจจัยที่ทำให้การพัฒนาตำบลหันตราให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สามารถสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชน คือ การมีผู้นำที่เข้มแข็ง และได้รับการยอมรับจากคนในท้องถิ่นในการให้ความร่วมมือ ประกอบกับความสัมพันธ์ระหว่าง บ้าน วัด โรงเรียน เป็นไปในทางที่ส่งเสริมซึ่งกันและกัน แม้ว่าด้วยบริบทวัดหันตรา ยังคงลักษณะวิถีแบบเรียบง่าย แต่ก็ให้การหนุนเสริมกิจกรรมของชุมชน สอดคล้องกับการศึกษาของ Phramaha Seksun Akkajaree (2013) ได้ศึกษาเรื่อง “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาวัด ในอำเภอตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์” ผลการวิจัยกล่าวว่าวัดควรให้มีการจัดการประชุมให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาในวัดทั้งด้านการวางแผน ด้านการปฏิบัติงาน ด้านการตรวจสอบ และด้านการแก้ไขปัญหาให้บ่อยขึ้นอย่างน้อยเดือนละสองครั้งเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการมีส่วนร่วมของประชาชน และหน่วยงานราชการและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นถือเป็นหน่วยงานสำคัญที่จะผลักดันให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาวัด โดยการจัดกิจกรรมต่างๆ ร่วมกับวัดเพื่อเสริมสร้างให้ประชาชนเข้าวัด เพื่อจะทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับประชาชนและทั้งนี้ก็จะทำให้เกิดการมีส่วนร่วมมากยิ่งขึ้นด้วย

ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ที่ 2 การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวของชุมชนเพื่อยกระดับเศรษฐกิจฐานรากโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ตำบลหันตรา พบว่า วิถีชุมชน วิถีท่องเที่ยวของชุมชนเชื่อมโยงกับพระพุทธศาสนา วัดเป็นศูนย์กลางในการเชื่อมโยงคนในชุมชน ดังนั้นวัดกับชุมชนจึงต้องมีสัมพันธ์ภาพแบบเกื้อกูลอาศัยซึ่งกันและกัน โดยอาศัยการมีส่วนร่วมเป็นกลไกสำคัญ สอดคล้องกับการศึกษาของ Sridee et al. (2013) นำเสนอเรื่อง “รูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคกลาง: กระบวนการจัดการพุทธศิลป์ถิ่นสยาม เพื่อความงามของจิตใจและปัญญา” พบว่าหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น

ททท. และ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ควรมีส่วนในการสนับสนุนกิจกรรมของวัด มีส่วนร่วมในฐานะองค์กรที่ให้การสนับสนุนทั้งด้านความรู้ กระบวนการจัดการและงบประมาณ ผลการศึกษายังพบอีกว่าวัดที่เน้นการปฏิบัติธรรมหรือสำนักปฏิบัติธรรม มีความพร้อมในด้านการจัดกิจกรรมแต่ยังขาดทักษะด้านการท่องเที่ยว ดังนั้น หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรให้ความร่วมมือด้านการท่องเที่ยวเพื่อเพิ่มศักยภาพ โดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรลงพื้นที่สำรวจและเก็บข้อมูลในด้านท่องเที่ยว รวมทั้งควรมีการเชื่อมโยงกิจกรรมการท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้ และการปฏิบัติธรรมเข้าด้วยกันโดยคำนึงถึงคุณภาพ และระมัดระวังไม่ให้เกิดกิจกรรมที่ไม่เหมาะสมต่อกฎระเบียบของวัด หลักการทางพระพุทธศาสนา และโบราณสถาน และผลกระทบต่อวัดและชุมชนและองค์กรต่างๆ ควรให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมและจัดการเรื่องสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ และควรวางมาตรการที่เหมาะสมในการรองรับทางการท่องเที่ยวเพื่อมิให้เกิดผลกระทบต่อวัดและพระพุทธศาสนา และที่สำคัญวัดที่เป็นโบราณสถาน มีโบราณวัตถุ หรือมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ควรมีการสร้างร่วมมือกับผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ ศิลปกรรมมาช่วยในการจัดการเพื่อให้เกิดทัศนียภาพที่เหมาะสมมากยิ่งขึ้น

สรุป

การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อยกระดับเศรษฐกิจฐานรากโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนตามหลักพุทธสันติวิธี ตำบลหันตรา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ผู้วิจัยได้นำเสนอเป็นแผนปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม PAOR คือ การวางแผน(Plan) การลงมือปฏิบัติ (Action) การสังเกต(Observation) และการสะท้อนผล (Reflection) โดยใช้หลักทฤษฎีสัมัยใหม่และหลักพุทธสันติวิธีในการจัดกิจกรรมครั้งนี้ ชุมชนตำบลหันตราเป็นชุมชนที่มีจุดแข็งคือมี ต้นทุนทางชุมชน คือ โบราณสถาน เช่น วัดหันตรา (โบสถ์มหาอุด์) พุทธาณุกาล (สถานที่ประสูติพระบรมไตรโลกนาถ และเส้นทางเดินทัพพระเจ้าตาก รวมทั้งใช้เป็นสถานที่พิธีแรกนาขวัญ หลวง อนุสรณ์จงรักภักดี ต้นทุนทางปัญญา คือ มีวัฒนธรรมอาหารซึ่งเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ไทย สมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช “ขนมหันตรา” และการแสดงรำดาบ อีกทั้งยังมีของดีประจำตำบลหันตราที่หลากหลาย จากการลงพื้นที่ทำกิจกรรมการมีส่วนร่วมกับชุมชนหันตรา ได้รับการตอบรับจากการจัดกิจกรรมอย่างดีทั้งจากนักท่องเที่ยวในชุมชนเอง และนักท่องเที่ยวภายนอก จากสื่อท้องถิ่น และสื่อออนไลน์ ทำให้ตำบลหันตราเป็นที่รู้จัก ตำบลหันตราสามารถยกระดับเข้าสู่กระบวนการรัฐวิสาหกิจชุมชน และพัฒนาเพื่อความยั่งยืน

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

สำหรับด้านการศึกษาองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย สามารถถอดบทเรียนจากการมีส่วนร่วมของชุมชนนำมาพัฒนาชุมชน พุทธศาสนา สังคม และสันติศึกษา และสาขาวิชาอื่นๆ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำไปต่อยอดองค์ความรู้ในการพัฒนาพื้นที่ส่วนอื่นๆ ทั้งสถาบันการศึกษา หน่วยงานรัฐ และเอกชน สำหรับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและสนใจ เช่น องค์กรการท่องเที่ยวกีฬา หรือเครือข่ายเอกชน ควรนำผลการวิจัยนี้ไปต่อยอดในกระบวนการเพื่อขยายผลความรู้ให้องค์กรที่มีบทบาทในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อยกระดับการมีส่วนร่วมของชุมชน ต่อไป

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรมีศึกษาแนวทางในการฝึกอบรมชาวบ้านให้รู้จักการใช้สื่อออนไลน์ สื่อดิจิทัล เพื่อสร้างสปอร์ตไลท์ให้ชุมชนตนเองเป็นที่รู้จัก

2.2 การศึกษาวิจัยการสร้างเครือข่ายชุมชนต่อชุมชน ตำบลสู่ตำบล เพื่อขยายตลาดผลิตภัณฑ์ให้เป็นที่รู้จัก และพัฒนาผลิตภัณฑ์ให้เป็นที่ตรงกับความต้องการของผู้บริโภค

References

- Benjaporn, C. et al. (2021). The Potential Development Approach for Tourism Souvenir Products in Ayutthaya Province. *Journal of Thai Hospitality and Tourism*, 17(1), 19-33.
- Kemmis, S., & McTaggart, R. (1988). *The Action Research Planner*. (3rd ed.). Geelong Victoria: Deakin University Press.
- Mahachulalongkornrajavidyalaya University. (1996). *Thai Tripitakas*. Bangkok: MCU Press.
- Phramaha Seksun Akkajaree (Kaewsub). (2013). *The Participation of People in Development of Monasteries in Takfa District, Nakhonsawan Province*. (Master's Thesis). Mahachulalongkornrajavidyalaya University. Ayutthaya.
- Somdet Phra Buddhaghosacaririya (Prayut Payutto). (2018). *Sustainable Development*. (21st ed.). Nakhon Pathom: Wat Nyanavesakavan.
- Sonchai, A. et al. (2021). Community Potential Development for Community-based Tourism Through Linkage between Local Economy and Cultural Practices, Bung Nam Tao Sub-district, Phetchabun Province. *Journal of Legal Entity Management and Local Innovation*, 7(6), 191-200.
- Sridee, N. et al. (2013). *Model and Processes for Organizing Buddhist Tourism in The Central Region: Processes for Managing Buddhist Arts in Siam for the Beauty of the Mind and Wisdom*. (Research Report). Bangkok: National Research Council of Thailand (NRCT) and The Thailand Research Fund (TRF).
- Touronthai. (2018) *Memorial of Loyalty Hantra Field*. Retrieved December 2, 2022, from <https://www.touronthai.com/article/2138>